

İLKER, Ayşe (2014). “Birleşik Fiillerin Oluşmasına Yunus Emre’nin Özgün Katkıları”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.443-447 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Ayşe İLKER*

BİRLEŞİK FİİLLERİN OLUŞMASINA YUNUS EMRE’NİN ÖZGÜN KATKILARI

Hem Risaletü’n-Nushiyye’de hem de Divan’da, Yunus Emre’nin Türkçeyi pek çok bakımlardan özgün biçimde kullandığı kelime grupları görülmektedir. Gerek öğreticilik ve ders verme yönü ağır basan Risaletü’n-Nushiyye’de gerek çok derin duyuların ifade edildiği Divan’da olsun, Yunus Emre’nin Türkçeye çok hâkim bir üslûp kullandığı ve anadilini derin bir vukufle işlettiği gayet rahatlıkla söylenebilecek bir bilgidir. Yunus’daki kelime dağarcığı incelendiğinde, fiillerin ve fiil gruplarının çok işlek olarak kullanıldığı ve şiirlerde akan/hareket eden bir çizgi olduğu fark edilmektedir.

Yunus Emre’nin, hayatı ve doğum ile ölüm arasındaki çizgiyi, geçmiş ile gelecek arasında bir yolculuk/seyahat olarak gördüğünü ve algıladığını düşünürsek, hareketin ve gitmek/yürümek/varmak ile ilgili kavramların, şiirlerinde sıkça tercih edilme sebebi de ortaya çıkar. Bu bağlamda, özellikle birleşik fiil gruplarında Yunus’un inşa etmiş olabileceği örnekler de vardır.

Bu bildiride, Yunus Emre Divanı ve Risaletü’n-Nushiyye çerçevesinde, Yunus’un hem alınma hem Türkçe adlarla oluşturduğu birleşik fiillere, yukarıda belirtilen noktalardan bir bakış geliştirilmiş ve Mustafa Tatçı’nın yayımlanmış olduğu Yunus Emre Divanı taranmış, ayrıca gerektiği yerlerde de Risaletü’n-Nushiyye’ye müracaat edilerek birleşik fiillerin oluşmasında nasıl özgün bir katkı sergilendiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu noktada, anadilini kullanan her bireyin, doğal olarak bu yapıya özgün katkılarının olabileceğini dilbilimsel bir belirleme olarak söylemek gerekir. Ancak özellikle edebî bir yaratma içinde olan

---

* Prof.Dr. Celal Bayar Üniversitesi.

sanatkârların çok yüksek bir çaba ve çok derin bir duygu- düşünce sarmalından geçerek sözlerini seçmeleri ve dile getirmeleri, onların katkılarının da bu denli özgün olmasını sağlamaktadır.

Birleşik fiiller, bir dilin ifade imkânlarının somut ölçütü olduğu kadar, o dildeki coğrafi genişlemelere, kültürel, edebî ve sosyolojik gelişmelere de ışık tutan gramatikal bir araçtır. Her an dönüşen ve yenilenen dil, sahip olduğu sistemin özelliklerine bağlı olarak birleşik fiilleri de sanatkârların elinde kuvvetli bir aygıtla dönüştürür.

Türkçe’de birleşik fiiller, değişik etkiler ve yollarla oluşmuştur. Yayıldığı geniş coğrafya ve hem komşuluk yaptığı hem savaştığı uluslar göz önünde bulundurulduğunda Türkçenin ve karşısındaki/yanındaki dillerin karşılıklı etkileşim sonunda geniş bir alıntı-verintivarlığına sahip oldukları görülmektedir.

Birleşik fiillerin özellikle bu karmaşık dil ilişkileri çerçevesinde oluştuğu düşünülürse, yazılı olarak takip edebildiğimiz Bengütaş muhitinden Uygur muhiti ve sonrasında İslam muhitine kadar pek çok çeşitlendiği ve böylece söz varlığının bu koşutlukta arttığı bilinmektedir. Türkçenin anlam bakımından, olmak, yapmak, bulunmak ifade eden fiilleri, dile yeni giren adlarla bağlanarak; bu adların hayatın ve dilin içinde yaşamalarını sağlayacak gramatikal ve semantik dönüşümler geçirmiş ve bu yolla çok sayıda birleşik fiil türemiştir.

Türkçe’de birleşik fiillerin üç yolla oluştuğu bilinmektedir: Türkçe ve alınma adların yardımcı fiil haline gelmiş fiillerle birleşmesi; zarf-fiil ekleriyle genişlemiş bir fiilin yardımcı fiile bağlanmasıyla oluşması (tasvir anlatımı) ve sıfat-fiil ve isim-fiil ekleriyle kalıplaşmış adların yardımcı bir fiille bağlanması. Birleşik fiillerle ilgili olarak gramer kitaplarında pek çok bilgi yer almaktadır. Burada bu bilgiler tekrar edilmemiştir. Ancak dilin doğal akışında hem tarihî /art zamanlı, hem güncel/eş zamanlı süreçte her an olmaya devam eden bir eğilime işaret etmekle yetinilmiştir.

Daha İslamiyet’in ilk yıllarında Türkçeye geçmiş Arapça ve Farsça adlarla oluşan birleşik fiillerle, her iki ögesi de Türkçe olan birleşik fiillerin kullanılışları ve bunların Yunus’un kendisini ve meramını anlatmasındaki gücü, gramatikal ve leksik açıdan oldukça kuvvetlidir. Yunus, *cevlanurmak*, *bahr u ummana dalmak*, *faş itmek*, *nazar eylemek* gibi birleşik fiillerde alınma adları Türkçenin kendi sistemi içinde yürütmüş ve bu adların anlamlarına bağlı yeni hareket ve eylem biçimleri oluşturmuştur. Bazı alınma adlarla ise son derece

özgün yapılar oluşturmuştur.” Pervaz ur- birleşik fiilinde alınma bir adın, Türkçe ur- fiiliyle ne kadar güçlü bir anlatım kazandığı “*Pervaz ururlar dem-be-dem uçuban dosta gitmeğe*”; “canı geç-“örneğiyle bir ruh halinin ne kadar isabetli anlatıldığı “*Tutulmadı Yunus canı geçdi tamudan uçmakdan*”; “ ibrete kal-“ birleşik fiiliyle bir iç eğitimin ne kadar etkili sağlandığı “*İbrete kalmaz mısın ya hod anlamaz mısın*”; “va’z gel-“ birleşik fiiliyle gel- fiilinin anlamının nasıl dönüştürüldüğü “*Her kim bu hali bilürken dözinden vaz gelür*” görülmektedir.

Yunus, ” ur-“ fiilini yardımcı fiil olarak kullandığı birleşiklerde de hem alınma adları hem de Türkçe adları yepyeni bir hareket alanına çekmiştir.”Terkin ur-“ fiili, tam bir kararlılığın ifadesi olmaktadır Yunus’un dizelerinde: *Aşık la-mekân olur dünya terkini urur/Dünya terkin uranlar didärgöregen olur*. Yine ”kulak ur-“ örneğinde dinlemek fiilinin nasıl gerçekleşmesi gerektiğini belirten bilgece bir söyleyiş hâkimdir: *Okına Kur’an u Ya-sin kulak urup dinleyesin/Tagca günahunyuyasın tanla seher vaktinde tur*.

O kendi çağında, bir taraftan kendisine ve o günün toplumuna intikal etmiş gramatikal yapıları kullanırken bir taraftan da özünün derin iç duyularına ve muamma içinde kaldığı zihinsel ve düşünsel dalışlarına uygun sözleri bulmak için çabalamış, harcadığı bu çaba onu özgün hale getirmiştir. Çağdaşlarının ve kendisinden öncekilerin kullandığı et-, eyle-, kıl-, ol- fiillerini o da yardımcı fiil olarak kullanmıştır.” Şükür kıl- “*Her dem yüzüm yireuram Allahuma şükür kılam*; “Yol eyle-“ *Kayalar kesüp yol eyler ab-ı hayat akıtmağa*; ”Yas eyle-/pas eyle-“ *Ayrık bize yas eylemez gönlümüzü pas eylemez*; “Va’deyle“*Kullarına va’deylediyarınkı gün görmem didi*; “Gark ol-“*Müşahedeye gark olan düşmeyiserdir ol eve*.

Yunus ayrıca, “yüz tut-“*Bilse dahi gelmez dile tutdum yüzüm senden yana/Yunus sana tutdiyüzünütü cümle kendözin*; “gönül yık-“ *Kim n’iderise boyun bura çare yok gönül yıkmağa*; “turu gel-“ *İsrafil surınurıcak mahlûkat turıgelicek* örneklerinde gündelik hayatın sıradan oluşlarını nitelikli bir hale getirmiştir kurduğu birleşik fiillerle. Bu noktada günümüzle bir eşleştirme yapılabilir: Tarihî dönemlerde asıl fiil iken dilin imkânları içinde ve ihtiyaç çerçevesinde nasıl yardımcı fiil haline gelmiş yapılar var olduysa, günümüzde de asıl fiil oldukları halde yardımcı fiil olarak kullanılmaya başlanmış yapılar vardır. Tarihî dönemlerde nasıl en yakınımızdaki dillerden aldığımız adlar ve kavramlarla yepyeni fiiller oluşturduysak, günümüzde de Batı dillerinden geçen adlar ve kavramlarla yepyeni fiiller oluşturulmaktadır. **Yunus Emre’nin özgünlüğü işte bu noktada**

yatmaktadır. Sözi bişürmek ve söziusıla düşürmek birleşik fiilleri, bu noktaya kadar anlatılanları en somut biçimde pekiştiren örneklerdir. Yunus, sözün pişirilerek söylenmesini istemektedir; yani olgunlaştırılarak, bekletilerek ve sabır gösterilerek. Söz ve pişkelimlerinin bu kadar kuvvetli manayı ifade edebilmeleri Yunus'un dilince mümkün olmuştur: *Keleci bilen kişinin yüzünü ağ ide bir söz /Sözibişirüp diyenin işini sağ ede bir söz. Sözi usıla düşürmek* yapısı ise aynı anda *düşünme* fiiline de bir atıf yapmaktadır: *Kelecilerin bişürgil yaramazın işeşürgil/Sözün usıla düşür gildimegil çağ ide bir söz*. Burada, inananlara ve kendini Tanrı yoluna adayanlara tarihî bir çağrı vardır. Dile dökülecek kelimelerin akıl süzgecinden geçmesini istemektedir Yunus ve bunun için hem” düş- “fiilini hem de ”us” adını büyük bir ustalıklarla bir araya getirerek belki de yüzyıllara uzanan bir formu oluşturmuş olmaktadır.

Bunlardan başka Yunus, tasvirî fiillerden farklı olarak bir zarf-fiille henüz bir yardımcı fiil haline gelmemiş asıl bir fiille bağlanarak oluşmuş birleşik fiilleri, kâinatı ve insanı müşahade ettiğinde, onlardaki hal, hareketi ve oluşları tavsif ederken çok ustaca kullanmıştır: *aşa gel-, taşa gel-, tala gör-, olı gör- , süre tur- , ide gör-, alı gör-* gibi birleşik fiillerde çok yüksek bir hareket resmi vardır. “Yunus Emre'nin Şiirlerinde Hareket İmajları ve Üslup” başlıklı bir makale yazmış olan Rıza Filizok, ondaki bu hareketi, oluşları ve fiil kullanımındaki işlekliliği son derece yerinde tespit ederek şu görüşleri belirtmiştir:

Yunus Emre'nin şiirlerinde bazen redif, bazen kafiye kelimesi “musammat” yahut “dörtlük” özelliğinden dolayı üç veya dört defa tekrarlanan bir yapıyı zarurî kılar. Bunun sonucu olarak redif yahut kafiye kelimesi fiil olduğunda beyit yahut dörtlüğe zarurî olarak dört yahut üç fiil girer. Bu hâlin her beyitte tekrarlanması fiil yoğunluğunun artması sonucunu doğurur. Diğer taraftan Yunus, şiirlerinde varlıkları kesret oldukları için, yani Tanrı'nın birliğine ulaşmada birer engel oldukları için uzun uzun tasvir ve tavsif etmez. Varlıkları nadir olarak sıfatlar vasıtasıyla ifade eder. İşaret sıfatları bir kıyıya bırakılırsa birçok şiirinde sıfat bulmak mümkün değildir. Yunus, varlıkları vasıflandırmaktan çok, onları hareketleriyle, harekete ait hususiyetleriyle gözlerimizin önüne serer(Filizok, Edebiyatokyanus genelağ)

Bütün bu anlatılanlardan sonra şu bilgiyi aktarmak da gereklidir: Yunus Emre, yeni söyleyişler ve yeni haller içinde olduğunu bilmektedir. *Ediverme nekıldugınbenümileol dil-pezir /Her dem*

yinişiveyilebeni yinikalur esir. Evet, Yunus her dem yeni söyleme biçimlerine kendini mahkûm etmiş gibidir.

Yunus'u her bakımdan özgün kılan söyleyişleri, kendi ifadesiyle “*Ne elif okudum ne cim varlığındadır kelecim* mısraından da anlaşılacağı üzere, Hak'tandır. Bu yüksek ilham ve duyuş sayesinde Türkçe adları ve fiilleri çok sağlam gramatikal yapılarla örmüştür.

Sonuç olarak, şunları söylemek mümkündür: Medeniyet çevresinin değişmesi, yeni medeniyete ait kelime ve kavramların dile ve kültüre girmesi çok mühim bir sosyal ve psikolojik olgudur. Dâhil olunan medeniyetin esaslarının anlaşılması, bunların fertler ve sosyal birliklere nüfuzu çok uzun zaman istemektedir. Yunus, bu medeniyetin kelime ve kavramlarını neredeyse yepyeni bir Türk duyuş ve düşüncesine dönüştürmüştür. Aynı zamanda kendi dilinin öz varlığını da yepyeni söyleyişlerle canlı hale getirmiş ve önündeki yüzyıllara taşımıştır.

Kaynaklar

- Filizok, Rıza; *Yunus Emre'nin Şiirlerinde Hareket İmajları ve Üslup*, Edebiyatokyanus Genel Ağ Sayfası
- Gölpınarlı, Abdülbaki(2011);Yunus Emre Divan ve Risaletü'n-Nushiyye, Derin Yayınları, İstanbul
- Korkmaz, Zeynep (2007) Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- Tatçı, Mustafa (1990); Yunus Emre Divanı-I, İnceleme, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Tatçı, Mustafa (1990);Yunus Emre Divanı- II, Tenkitli Metin, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri (1995); Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara
- Yunus Emre Sempozyumu- Bildiriler (1991); Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul